

ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ, НАРОДЖЕНОЇ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ, КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

DETERMINING THE ORIGIN OF A CHILD BORN THROUGH SURROGACY IN UKRAINE, EUROPEAN UNION COUNTRIES AND THE USA: SOME PROBLEM ASPECTS

Горбунова О.В., аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та психології
Національна академія внутрішніх справ

Статтю присвячено висвітленню загальнотеоретичних засад визначення походження дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства в Україні, країнах Європейського Союзу та США, зосереджено увагу на окремих проблемних аспектах, які можуть виникати при реєстрації походження дитини. Підкреслено, що збільшення кількості бездітних сімей спричиняють активний попит на послуги репродуктивної медицини, і зокрема на сурогатне материнство, що інститут сурогатного материнства має велике соціальне значення. Обґрунтовується, що такий спосіб народження дитини не повинен носити комерційної мети, і що репродуктивна медицина можлива лише за медичними, і в жодному разі - не за соціальними показаннями. Окремо наголошено, що питання визначення походження дитини, народженої у зв'язку з використанням допоміжних репродуктивних технологій, зокрема – сурогатного материнства, врегульовано як нормами національного права, так і багатьма міжнародно-правовими актами, які діють не лише в Україні, а і в інших зарубіжних країнах, в тому числі в країнах Європейського Союзу та США. На підставі здійсненого дослідження встановлено, що проблемні аспекти у сфері визначення походження дитини, народженої методом сурогатного материнства однаковою мірою характерні як для України, так і інших зарубіжних країн. Виокремлено такі аспекти: відсутність належного моніторингу випадків сурогатного материнства, неналежний контроль з боку державних органів влади, що в підсумку може призводити до порушення прав біологічних батьків, сурогатної матері, а також самої дитини; ризик відмови генетичних батьків від дитини, яка народилася з вадами фізичного чи психічного розвитку тощо. Визначено, що найбільшою проблемою є недосконалість законодавства, що регулює відносини у сфері сурогатного материнства, що «приваблює» іноземних громадян не завжди у законний спосіб скористатися послугами сурогатної матері. Зроблено висновок про необхідність оптимізації законодавства в сфері репродуктивних технологій та визначення походження дитини.

Ключові слова: походження дитини; материнство, батьківство, генетичні батьки, допоміжні репродуктивні технології; сурогатне материнство.

The article is devoted to highlighting the general theoretical principles of determining the origin of a child born through surrogacy in Ukraine, the countries of the European Union and the USA, focusing on individual problematic aspects that may arise when registering the origin of a child. It is emphasized that the increase in the number of childless families causes an active demand for reproductive medicine services, and in particular for surrogacy, that the institution of surrogacy is of great social importance. It is substantiated that this method of giving birth to a child should not have a commercial purpose, and that reproductive medicine is possible only for medical, and in no case – for social indications. It is separately emphasized that the issue of determining the origin of a child born in connection with the use of assisted reproductive technologies, in particular - surrogacy, is regulated both by the norms of national law and by many international legal acts that are in force not only in Ukraine, but also in other foreign countries, including the countries of the European Union and the USA. Based on the research conducted, it was found that problematic aspects in the field of determining the origin of a child born through surrogacy are equally characteristic of both Ukraine and other foreign countries. The following aspects were identified: lack of proper monitoring of surrogacy cases, inadequate control by state authorities, which may ultimately lead to violation of the rights of biological parents, surrogate mother, and the child himself; the risk of genetic parents' refusal of a child born with physical or mental disabilities, etc. It was determined that the biggest problem is the imperfection of the legislation regulating relations in the field of surrogacy, which "attracts" foreign citizens to use the services of a surrogate mother not always in a legal way. The conclusion was made about the need to optimize the legislation in the field of reproductive technologies and determining the origin of a child.

Key words: origin of a child; motherhood, paternity, genetic parents, assisted reproductive technologies; surrogacy.

Постановка проблеми. В попередньому розділі нами наголошено, що завдяки сучасним досягненням світової і національної медицини, реалізувати право на материнство, батьківство стало можливим завдяки застосуванню репродуктивних технологій, одним із видів яких є - сурогатне материнство. Українські правники підкреслюють, що сурогатне материнство є інститутом, який має важливе соціальне значення, оскільки сприяє вирішенню проблеми тих людей, які не можуть мати дітей. Збільшення кількості бездітних сімей спричиняють активний попит на послуги репродуктивної медицини в цілому та на сурогатне материнство зокрема [1, с. 19]. Ми приєднуємося до точки зору тих фахівців, які наполягають, що репродуктивна медицина можлива лише за медичними показаннями, в жодному разі не за соціальними. Так, договір сурогатного материнства не може бути укладений через те, що дружина боїться виношувати дитину, або що їй доведеться залишити на якийсь час роботу. Іншими словами, це лише питання здоров'я, дійсної фізичної можливості осіб до зачаття та народження дитини [2, с. 105]. Не можемо не погодитись також із висновками Н. М. Басай, яка вважає, що кінцевою, єдиною та гуманною метою програми суро-

гатного материнства є народження нового життя, що категорично виключає переслідування будь-яких інших цілей [3, с. 63].

За даними міжнародної неурядової організації International Social Service (ISS) щонайменше 20 000 дітей щороку народжуються за допомогою сурогатного материнства і ця цифра щоразу збільшується. Міністерство юстиції заявляє, що з 2015 року по квітень 2020 року в Україні від сурогатних матерів народилося 6599 дітей, з них - 6126 дітей, які мають батьків-іноземців [4].

Стан дослідженості проблеми. Важливим підґрунтям для здійснення дослідження визначення походження дитини та формулювання власних висновків та пропозицій до чинного законодавства, стали роботи таких відомих в Україні фахівців у галузі сімейного та цивільного права, як: Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. Б. Булець, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера, І. В. Жилинкова, Л. В. Красицька, Р. А. Майданик, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов та б. ін. Особливого значення для вивчення та аналізу вказаної проблематики мали також наукові напрацювання: М. З. Вовк, А. А. Вознюка, А. П. Головащук, А. О. Дутко, М. Р. Заболотної, А. Л. Калінюк, Н. М. Конончук, Т. В. Кузь, М. В. Мен-

джул, В. П. Мироненко, Н. І. Старікової, А. О. Собакаря, О. Г. Погребняка, О. В. Розгон, В. І. Чечерського.

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є встановлення окремих проблемних аспектів теоретичного та практичного характеру, які можуть виникати під час встановлення походження дитини, народженої методом сурогатного материнства.

Виклад основного матеріалу. Нині правове регулювання сурогатного материнства в Україні здійснюється Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженим наказом МОЗ від 9 вересня 2013 р., Основами законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., Правилами державної реєстрації актів цивільного стану тощо.

В країнах Європейського Союзу, правове регулювання сфери сурогатного материнства здійснюється на підставі положень, закріплених в Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року, зокрема ст. 8 якої встановлено право на повагу до приватного і сімейного життя, ст. 14 - заборону дискримінації за будь-якою ознакою; Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи (ст. 5); якщо законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, воно забезпечує належний захист ембріона (ст. 18) [5, с. 74].

Як уже наголошувалось, в українській правничій науці, питанню застосування допоміжних репродуктивних технологій та суміжним з ним питанням визначення походження дитини, народженої у результаті їх застосування, приділяється багато уваги. Одним із напрямків наукових досліджень - є визначення правових, законодавчих засад, які регулюють означені процеси. На думку А. П. Головащук, сурогатне материнство - це метод допоміжних репродуктивних технологій, який полягає у виношуванні іншою жінкою (сурогатною матір'ю) ембріона людини, зачатого потенційними батьками або одним з них і донором, з метою, народження дитини і передачі її потенційним батькам [6, с. 3]. С. Я. Марко вважає, що сурогатне материнство - це право людини на продовження роду шляхом використання репродуктивних технологій, що полягає у заплідненні генетично сторонньої жінки, шляхом імплантації або трансплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу чоловіка, жінки, або донорів, з метою виношування і народження дитини, яка надалі буде визнана такою, що є дитиною цієї пари або окремої особи [7, с. 248].

Варто також зазначити, що сурогатне материнство, як і будь-яка суперечлива з мораллю тема, має прихильників і супротивників. Останні, ведучи мову про комерційне сурогатне материнство, вважають його способом задоволення інтересів клієнта шляхом купівлі дорогого товару - дитини. Проте правники заперечують поширену в суспільстві думку щодо порівняння сурогатного материнства з торгівлею людьми. Юристи відстоюють позицію, що ймовірніше йдеться про надання послуг, але аж ніяк не про договір купівлі-продажу, оскільки дитина як від моменту зачаття, так і після народження залишається дитиною своїх генетичних батьків [8, с. 195].

Більш актуальним це питання постає у зв'язку з тим, що в країнах Європейського Союзу, США, інших зарубіжних країнах неоднаково ставлення до застосування репродуктивних технологій, і зокрема сурогатного материнства, яке суттєво відрізняється від української практики.

До прикладу, найбільш прогресивним законодавством у сфері регулювання сурогатного материнства вважається законодавство Ізраїлю, що пов'язано в першу чергу з тим, що ця країна є передовим лідером світової медицини. В країні була створена відповідна Комісія по затвердженню договорів сурогатного материнства, до складу якої ввійшли спеціалісти в різних сферах, а саме: гінекологи, неонатологи, психологи, соціальні працівники,

юристи, представники громадськості, представники релігійних громад. Результатом роботи цієї комісії стало прийняття у 1996 році спеціального закону «Про сурогатне материнство» (про утвердження договору і статусу новонародженої дитини). Крім того, законодавством Ізраїлю встановлено чіткі вимоги щодо жінок, які можуть виступати сурогатними матерями. Як правило, це: вік - від 22 до 38 років; максимальна кількість пологів не повинна перевищувати трьох; наявність власної здорової дитини; на момент прийняття рішення про укладення договору про сурогатне материнство жінка не може перебувати в складних життєвих обставинах (розлучення, важке матеріальне становище, втрата чи важка хвороба одного з членів родини) [9, с. 85]. До того ж Ізраїль став першою світовою країною, де в 2011 році народилася дитина, яка була зачата після смерті її біологічної матері [10, с. 31].

Разом з тим, центром сурогатного материнства у світі визнають - Індію, де вказана репродуктивна технологія є дуже поширеною. Така першість обумовлена насамперед тим, що послуги сурогатної матері тут є набагато дешевшими, порівняно з європейськими країнами. Також законодавство Індії дозволяє іноземцям звернутися до застосування цього методу штучного запліднення за більш спрощеною процедурою, ніж в інших країнах світу. За деякими даними, лише за 2017 рік сума коштів за послуги сурогатного материнства в цій країні склала від 500 млн. до 2 млрд. доларів [11, с. 1]. Хоча за висновками міжнародних експертів, саме Україна вважається одним зі світових лідерів у сфері «репродуктивного туризму», другою після США країною міжнародного сурогатного материнства [12]. Сучасні українські дослідники зазначають, що в Україні комерційне сурогатне материнство є легальним та відносно дешевим (близько 50 тис. доларів в порівнянні зі 150 тис. доларів в США) [13, с. 74-75].

У сенсі наведеного не можемо не погодитися з вітчизняними дослідниками в тому, що правове забезпечення сурогатного материнства є одним із законодавчо не врегульованих й найскладніших питань у національному праві України. Це обумовлено відсутністю достатнього нормативного регулювання здійснення процедури сурогатного материнства в Україні та необхідністю вирішення проблем, що виникають на практиці під час реалізації програми сурогатного материнства. В свою чергу, до таких проблем Б. В. Островська відносить наступні: українські жінки, які дали свою добровільну інформовану згоду на сурогатне материнство, залежать від правил, встановлених приватними клініками. Особливо гостро, це стосується питань штучного переривання вагітності сурогатної матері; необхідності її постійної психологічної підтримки під час вагітності та після пологів, у випадку коли породілля намагається залишити, народжену нею дитину та ін. Водночас сурогатному материнству притаманний й протилежний ризик. Це стосується відмови генетичних батьків від дитини, пов'язаний із народженням хворої дитини або з діагностуванням хвороби ще на пренатальній стадії її розвитку, в результаті чого батькам зазвичай пропонують переривання такої вагітності, а сурогатну матір фактично примушують до абортів [13, с. 75].

Так, навесні 2020 року про українську клініку репродуктивної медицини Biotexcom писали усі світові ЗМІ. Тоді близько 70 немовлят, народжених українськими сурогатними матерями, кілька місяців не могли зустрітися зі своїми батьками через карантинні обмеження. За півтора року та сама клініка знову опинилася в центрі уваги медіа. Цього разу йшлося про долю лише однієї дитини - 3-місячного хлопчика. По нього батьки не приїхали б, навіть якщо усі обмеження щодо пересування будуть скасовані. Сурогатна мама хлопчика - Наталя з Харкова, а біологічні батьки - з Китаю. За контрактом «за народження живої дитини» їй мали виплатити 16 тисяч євро. Наталя переїхала у квартиру, яку для неї та інших сурогатних матерів орендувала клініка недалеко від пологового будинку. На 30-му тижні вагітності у неї почалася раптова кровотеча і лікарям довелося зробити терміновий кесарів розтин.

«Поспішайко», як кажуть в Україні, на передчасно народжених дітей, мав вагу всього 1400 грам, не міг самостійно дихати, а пізніше лікарі виявили у нього гідроцефалію головного мозку. Biotexcom повідомив біологічних батьків про стан дитини й вони відмовилися прийняти дитину до Києва [14].

Наступна проблема - це поступливість українського законодавства у сфері сурогатного материнства, що зумовлено як низьким рівнем доходу більшості українських громадян, так і недостатньо розробленим національно-правовим регулюванням. В. І. Чечерський називає Україну однією з найліберальніших держав світу з позиції комплексу методів, які дозволені для застосування з метою реалізації людиною фундаментального права на репродуктивне відтворення [15, с. 25].

Загалом же сурогатне материнство в Україні є нішею приватного бізнесу, який більшою мірою не підконтрольний державі. Відсутність належного правового регулювання сурогатного материнства створює умови для зловживання, що збільшує ймовірність безконтрольного переміщення за межі території України новонароджених дітей, репродуктивних клітин, репродуктивних тканин, а також ембріонів людини, зокрема з метою вилучення ембріональних стовбурових клітин тощо. Такі дії за певних умов можуть кваліфікуватися як одна із форм торгівлі людьми [13, с. 75].

Існує також низка інших проблем, які можуть виникнути під час недотримання умов, прописаних у договорі, що стосуються розголошення інформації про сурогатне материнство його учасниками; виплати компенсації сурогатній матері «в конверті», що ускладнює доведення (за необхідності) факту передачі їй коштів; відмови сурогатної матері від участі в програмі сурогатного материнства після імплантації ембріона замовників або навмисне припинення її контактів з клінікою після отримання частини матеріального забезпечення, призначеного для покриття необхідних витрат на вагітність [13, с. 78].

Як бачимо, попри величну мету сурогатного материнства, є багато проблемних аспектів, які потребують вирішення.

Висновки. Розглянувши в загальних рисах законодавчі положення України, деяких країн Європейського Союзу та США щодо визначення походження дитини, народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, і зокрема – сурогатного материнства, можемо вести

мову, про те, що цей інститут вимагає подальшої оптимізації. Не зважаючи на те, що застосування допоміжних репродуктивних технологій, доволі перспективний засіб для реалізації особами свого права бути батьками, все ж таки існує ряд проблем. При чому ці проблеми однаковою мірою характерні як для України, так і інших зарубіжних країн. Це - і відсутність належного моніторингу випадків сурогатного материнства, неналежний контроль з боку державних органів влади, що в підсумку може призводити до порушення прав біологічних батьків, сурогатної матері, а також самої дитини; ризик відмови генетичних батьків від дитини, яка народилася з вадами фізичного чи психічного розвитку тощо.

Для України найбільшою проблемою є недосконалість законодавства, що регулює відносини у сфері сурогатного материнства, що «приваблює» іноземних громадян не завжди у законний спосіб скористатися послугами сурогатної матері.

Нині статтею 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначено, що застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія за умови наявності письмової згоди подружжя. В законі необхідно передбачити, що застосування допоміжних репродуктивних технологій методом замінного (сурогатного) материнства може здійснюватися лише щодо громадян України та іноземців - громадян країн, у яких такий метод допоміжних репродуктивних технологій не заборонений законом, а у випадках, коли іноземці проживають не в країні громадянської належності, – і законом країни проживання. При цьому, умовами застосування замінного (сурогатного) материнства має бути генетичний зв'язок дитини принаймні з одним із майбутніх батьків та відсутність безпосереднього генетичного зв'язку дитини із заміною (сурогатною) матір'ю, крім випадків, коли заміною (сурогатною) матір'ю є родичка майбутніх батьків.

Варто також наголосити, що проблемними залишаються питання застосування допоміжних репродуктивних технологій для одиноких осіб. Крім того, чітко не визначено та не закріплено законом права, обов'язки та відповідальності учасників правовідносин, які виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

- Білянська Н. В. Особливості правового регулювання сурогатного материнства в Україні та світі. Матеріали Круглого столу «Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні» (Київ, 4 лютого 2022). Київ: 2022. С. 19-22.
- Оніщенко О. В., Козіна П. Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 102-108.
- Басай Н. М. Поняття сурогатного материнства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 58-64.
- Сурогатне материнство. URL: <https://suspihne.media/55017-bilsist-batkiv-inozemci-skilki-surogatnih-ditej-narodilos-a-v-ukraini-za-5-rokiv/>
- Парашук Л., Чапля І. Проблемні аспекти правового регулювання договору про сурогатне материнство в контексті гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 70-76.
- Головашук А.П. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Автореф. 12.00.03. Київ: 2017. 20 с.
- Марко Я. Р. Право на сурогатне материнство: проблеми розширеного розуміння. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 245-249.
- Маркович Х. М., Крикало О.Б. Сурогатне материнство в Україні: проблемні аспекти правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 194-197.
- Бізоня В. В., Атаманчук І. В. Інститут сурогатного материнства в Україні та зарубіжних країнах. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. № 10. С. 83-88.
- Мироненко В. П. Посмертна репродукція: досвід держави Ізраїль. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер. міжфах. круг. столу (Київ, 8 жовтня 2024 р.). Київ: НАВС. 2024. С. 31-34.
- V. Shchyrskaya, V. Konopelskyi, Y. Popovych, N. Bilianska, O. Lepei. Ethical and legal aspects of surrogacy in Ukraine and in the world. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Volume 23, Issue 2, 2020. p. 1-6.
- Ukraine is the world leader in Surrogacy, but Babies Are Now Stranded in a War Zone. The Wall Street Journal. By Isabel Coles. March 12, 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-is-a-world-leader-in-surrogacy-but-babies-are-now-stranded-in-war-zone-11647081997>.
- Островська Б. В. Діти війни: проблема сурогатного материнства під час військової агресії РФ проти України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 73-79.
- «Пошкоджена» дитина. Як індустрія комерційного сурогатного материнства віддає дітей державі. URL: <https://suspihne.media/150196-poskodzena-ditina-ak-industria-kommerciynogo-surogatnogo-materinstva-viddae-ditej-derzavi/>
- Чечерський В. І. Удосконалення цивільно-правового регулювання природних прав людини на життя та на репродуктивне відтворення. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 36. С. 25-29.